

ՀԱՆՊԻՔԱ ՏԱՌՆՕՐԵԱՅ

Գ. ՏԱՐԻ Ե. ՇՐՋԱՆ

1864

ԹԻՒ 79. ԱՐԻՒ 10

“ՄԱՍՈՒԼ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԻՆ ԼՈՅՍԻՆ Է, ԵՒ ՈՒՐ ՈՐ ԼՈՅՍ ԿԱՅ, ՀՈՆ ԿԱՅ ՆԱԵՒ
ՆԱԽԱՆԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԸ: Վ. ՀԻՒԿՕ

ԲՈՎԱՆԴԵԿՈՒԹԻՒՆ.

Այդ.

Ճշմարիտ բարոյականութիւն.

Թէ ինչ է յետապնդուող նպատակը.

Լէ Միլէրադիւ.

Փռնի.

Ա.Զ.Գ

ԵՒՂԿԻ Հինգերորդ շրջանը
յաջորդ թիւով կը վերջի. ուստի մեր
յարգի բաժանորդներէն որոնք որ
դեռ օրագրոյս բաժանորդագիրք վը-
ճարած չեն, կը խնդրենք որ ժամ
յառաջ վճարեն ու միանգամայն նո-
րողեն իրենց բաժանորդութիւնը վե-
ցերորդ շրջանին նկատմամբ:

Ներկայ ազդը աւելի Պօլսոյ յար-
զի բաժանորդաց կը վերաբերի, վա-
սըն զի հոն աւելի դժուարին է ստակ
ժողովիլը քան թէ այլուրեք:

ՃՇՄԱՐԻՑ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(ՏԵ՛ Ի՛ 78)

Այսպէս մարդկային միտքը արդէն բնածին
տեսիլ մ'ունի որ է բարինն, տեսիլը, և որն որ
յանուն բարոյական օրինաց կը պարտաւորէ ազատ
կամքը շարժիլ նոյն օրինաց պահանջումներուն
համեմատ: Այս պահանջումներն են արդարութիւն,
առաքինութիւն, պարտիք և իրաւունք: Որոնք են
ուրեմն այն տարրերը որոնք բարոյականութիւնը
կը կազմեն և որոնցմով միայն հնարին է դիտնալ
բարոյական օրէնքին նշանագիրը և հիմը:

Գանթի, Ժազ Լաւաէի, Լամիլ Սէսէյի և Ժիւլ
Սիմոնի կարծիքները մենք ալ ընդունելով կըսենք:

— Բարոյականը կազմող տարրերաց զլուսուոր-
ներն են Առաքինութիւն և Արդարութիւն:

Մարդկային բնութեան մէջ երկու զօրութիւն
կայ, որք իրարու հետ կը կռուին, մին 'ի' բարին
և միւսը 'ի' չար մղել ուղեւով զայն: Այս կը-
ռիւին մէջ, որ անոր ազատութեան զլուսուոր ա-
պացոյցն է, մարդս կրնայ ուղած կողմը հակիլ և
ըլլալ արդար կամ անարդար, առաքինի կամ
մուլի. և հետեւաբար ամէն մարդ անխտիր կրնայ
իւր կենաց ընթացքը բարոյական օրինաց համա-
ձայնեւ կամ չհամաձայնել:

Ուրեմն քանի որ ընդհանուր մարդկութիւնը
ազատ է, և հետեւաբար քանի որ առաքինութեամ-
բը կամ մոլութեամբը կրնայ մասնաւոր անհատին
պէս բարոյական օրէնքին հնազանդիլ կամ հակա-
ռակիլ, ըսել է թէ բարոյական օրէնքը ընդհանուր

մարդկութեան համար է և թէ իւր նշանակելն է առաքելն, որի գործն է քաջարձակ ըլլալ: (1)

Քարոյականին ինչո՞ւ և ինչպէս բացարձակ և անկեղծական ըլլալը այսպէս ապացուցանել է ետք, ըսենք նաև թէ անոր հիմը ինչո՞ւ մարդկային ազատութիւնը և բնական օրէնքն է:

Կը հարցունենք.

— Սարգս իւր ազատ կամօքը թէ իւր բնութեանը դրոշմին այսինքն ճակատագրային զօրութեան մը ակամայ հնազանդելովը առաքինի կամ մոլի կ'ըլլայ:

— Անշուշտ իւր ազատ կամօքը:

Վասն զի եթէ մեր ինքնութենէ դուրս ճակատագրային զօրութիւն մը մեզի առաքինի կամ մոլի ըլլալու բռնագատէր, մեր վրայ առաքելականացնէ ինչ մէկ, և հետեւաբար բարոյական օրէնքի էութեան հարկաւորութիւն չէր ըլլար: Ստուգիւ ինչո՞ւ բարոյական օրէնք մ'ըլլալու էր, եթէ ազատ դործող (agent) մը չըլլար. և ինչո՞ւ ազատ դործող մ'ըլլալու էր եթէ բարոյական օրէնք մը չըլլար:

Արդ քանի որ առանց ազատ կամքի բարոյական օրէնք չկայ, և քանի որ առանց այս օրինաց ճշմարիտ ազատութիւն չկայ, ըսել թէ միմիայն ազատութեամբ և բարոյական օրէնքի մը էութեամբը հնարին է ըմբռնել բարոյականի էութիւնը, և հետեւաբար բարոյականի հիմն է մարդու ներքին ազատութիւնը և բնական օրէնքը:

Այսպէս ուրեմն բարոյականը կը հիմնուի ազատութեան և բնական օրէնքի վրայ, և թէ անոր բուն նշանակիրն է անպարտելի, բացարձակ և անկեղծական ըլլալ: Հիմա ժամանակն է հարցունել մեր հակառակորդաց թէ բարոյականի հիմ քրիստոնէութիւնն է ըսելով ո՞չ ապաքէն զայն կը մասնաւորենք և ուրացած կըլլանք մարդու ազատութիւնը:

Քրիստոնէութիւնը վեհադոյն կրօնքի մ'անունն է, բայց զայն բարոյականի հիմ բռնելով կը պարտաւորինք խոստովանել թէ միայն այս կրօնքին հետեւողները կրնան բարոյական օրինաց հնազանդիլ, և թէ քրիստոնէութենէ առաջ տիեզերքիս մէջ չկար բնական օրէնք մը ընդհանուր մարդկութեան համար: Այլանդակ հետեւութիւն

մ'է այս, զոր կրօնամոլութիւնը և իմաստակութիւնը չկրնար ըմբռնել:

Եթէ քրիստոնէութիւն ըսելով Աւետարանի ճշմարտութիւնները կը հասկնանք, ասոնց բարոյական առանցքը մի է, որ է «իբէլ», կամ ընել ուրիշին ինչ որ կուզենք որ ընեն մեզի:

Այս առանցքը, որ Աւետարանին բոլոր բարոյականը կը ներկայէ, ոչ թէ բարոյականութեան հիմն է, այլ բարոյական օրինաց տրամագրութիւններուն մի է և զլիսաւորը, և քրիստոնէութիւնը ոչ թէ այսպիսի բարոյական շոր ճշմարտութիւն մը 'ի չդոյէ ստեղծեց, այլ հաստատեց և սորվեցոյց մարդկութեան որն որ մոռցած էր առաքինութիւնը և արդարութիւնը:

Եւ միթէ քրիստոնէութենէ առաջ աշխարհիս վրայ առաքինի և արդար մարդիկներ եկած չեն: Սիթէ տասնաբանեայ պատուիրաններն ալ բարոյական ճշմարտութիւններ չեն: Սիթէ չունինք այնպիսի առաքինիներ և արդարներ որոնք Քրիստոսէ առաջ աշխարհք եկած են և զորս եկեղեցին 'ի դասս սրբոց և մարգարէից կը դասէ:

Կը հետեցնենք ուրեմն,

Թէ մարդս ինչպէս հիմա նոյնպէս քրիստոնէութենէ առաջ ալ ազատ էր:

Թէ որովհետեւ առաքինութիւն և արդարութիւնը, պարտիք և իրաւունքը բարոյական օրէնքի կազմութիւնը կը համարուին, մարդս ինչպէս հիմա, նոյնպէս 20 դար յառաջ ալ կըբացած է առաքինի կամ մոլի, արդար կամ անարդար ըլլալ:

Թէ ուրեմն բարոյական օրէնքը 'ի յաւիտենից անտի կայ ոչ թէ այս կամ այն կրօնքին հետեւող բազմութեան մը՝ այլ ընդհանուր մարդկութեան համար:

Թէ որովհետեւ այս օրէնքը ընդհանուր մարդկութեան համար է, ուրեմն ամէն մարդ բարոյական պարտաւորութիւն ունի որու նշանադիրը տիեզերական է: (1)

Թէ բնական օրէնքը քանի որ չբռնադատեր այլ միայն բարոյապէս կը պարտաւորէ մարդու ազատ կամքը, ազատութենէ և բնական օրէնքէ դուրս բարոյական չենք կրնար ընդունիլ:

Ահա մեր դաւանութիւնը ի մասին բարոյակա-

1. Le caractère le plus évident de la loi morale est d'être invincible, universelle, absolue. J. SIMON. La Liberté. էրէ 6:

1. Le caractère fondamental de l'obligation morale, c'est son universalité. EMIL SAISSET.

նի : Քրիստոնէութիւնը բարոյականի հիմ չէ , այլ բարոյական ճշմարտութիւնները հաստատող և ուսուցանող վեհազոյն կրօնք մը , և ասով ամենեւին Լեւտարանի ճշմարտութեանց հակառակած չենք ըլլար :

Ուսմիլը եթէ ուղիք կրնայ համոզուիլ մեր ըսածներէն և հասկնալ մեր միտքը , իսկ եթէ չուզէ համոզուիլ , ալ յանդանքը մերը չէ : Թող ուզածին չափ իւր բերանը խզէ և գոռայ . ոչ ոսմիկին սպառնալիքէն և ոչ ալ կրօնամտութեան բանաբանքէն կը վախնա՞նք , այլ ապաղայ սերունդներու դատումն : Չպիտի ըսուի երբէք թէ յանուն մասնաւոր նկատումներու մեր կարծիքները խղիւղ ուղեցինք և ճշմարտութիւնը կէս բերանով քարոզեցինք : Բարոյականի խնդիրը ահագին խընդիր մ'է և փիլիսոփայութիւն ըսուած անմահ գիտութեան գլխաւոր մէկ ճիւղը կը կազմէ :

Փոքր հրատարակութեան մէջ ասիէ աւելի չենք կրնար խօսիլ , և աւելի ընդարձակ դադափարներ ունենալու փափաքողները կը հրաւիրենք դիմել Մալարանչի , Լէյպցիցի , Տէգաթի , Լեմիլ Սէսէի , Լեմտէ Ժադի . Ժիւլ Սիմոնի և Գանթի նման իրարմէ աւելի կամ նուազ տաղանդով փայլող հանճարներու աշխատութեանց :

Իսկ Մասիէ արժանայարգ խմբագիրները , որոնք մեկնութիւն ուղեր էին մեզմէ՝ անշուշտ ոչ թէ իրենց՝ այլ ռամիկներուն համար , կը հրաւիրուին իրենց կարծիքը հրապարակաւ յայտնելու և գտնուի մ'ընելու՝ մեզի հետ համակարծիք ըլլալնին կամ չըլլալնին ազատօրէն յայտնելով :

Քանի մը ժամանակէ 'ի վեր հայ կրօնաւորներէ և աշխարհականներէ ոմանց ընթացքը տըրտմանիմ տեսաբան մը կընծայէ լուսաւոր միտքերու առջև : Մութիւն մէջ չգիտեմ ինչ տեսակ դէնքեր կը սրբուին , կը փայլին և թուրեր կը սրուին մահապարտ մը սպաննելու համար :

Եւս մթային խլրտումներու մէջ կրօնաւորի վեղար և աշխարհականի մատը կընդհարուի : Մահապարտ անմեղն է ազգին ապագան և իւր դահիճն է ծպտեալ ժեղուիթութիւնը :

Եթէ քանի մը դար առաջ տեղի ունենային այս խլրտումները , կրնայինք նշանակութիւն մը տալ ասոնց . այլ մեր օրերու մէջ ինչ կը նշանակեն անոնք . . . :

Եւսպիսի պարագաներու մէջ ազատասէր դերիչները արթուն հսկելու են : Եւրոպական պաթաւորութիւն մ'է այս հսկողութիւնը , և զայն կատարելու սկզբնաւորութիւն մ'ընելու համար այսօր Հիւկոյի յետագայ անմահ տողերը կը յանցնենք՝ Դաւիթ ուշիմ ընթերցողաց ուշադրութեանը : Կարգալու , մտածելու բան կայ անոնց մէջ :

ԹԵ ԻՆՉ Ե՛ ԹԻՍՈՒՍԵԱՆՅ ՆՊԱՏԱԿԸ :

“ Երգարե մեր դարը կարի յոյժ փափուկ է , կը կարծուի՞ թէ հաւատաքննութեան խարոյկը բուրովին մարած է : Միթէ տակաւին խանձող փոքրիկ փայտ մ'անդամ մնացած չէ՞ , դոնէ միայն ջահ մը վառելու համար : Լնմիտները . մեզի ժեղուիթ կանչելով կը կարծեն նախատել : Բայց այս ժեղուիթները անոնց համար կը պահեն դրաքննութիւնը , դեւարան մը և հուր . . . : Պիտի դայ օր մը ուր այս ժեղուիթները անոնց տէրերուն տէրերը պիտի ըլլան :

(Հայր Բուծաան , Ժեղուիթէրու հիւսիս . Գիւնի խորհրդարանին մէջ :)

Ժեղուիթը ըսին : “ Մենք պիտի ըլլանք Աշխարհի տէրեր և յաղթականներ .

Թաղմագիտութեամբ՝ արի զինուորներ , իսկ սե հաղուստով միշտ քահանաներ : ”

“ Պիտի կործանենք յառաջգիմութիւն , Օրէնք , իրաւունք , տաղանդ , արժանիք . Մեզ պիտի ընենք այս բեկորներով Եպստանարան ը' անառիկ պատնէշ .

Եւ մեզ անոր մէջ պահելու համար Պիտի թողունք որ նախապաշարմունք Գոռան ամէն տեղ իբր ամհի շունք :

“ Եւս , աղէկ է անգուլի կառափնառ ,

Եւ խիստ հարկաւոր մեծ պատերազմներ :

Օ'ն , ընդունեցէք ըղտդիտութիւն ,

Օ'ն , ընդունեցէք ըղթաւորութիւն :

Հըր յաղթական հրամանատարին

Մէզ գոռողութեան կսպսէ գծուք .

Մարդս ապրելով թանձր ապշութեամբ ,

Կըլլայ գրեթէ երկնային հրեշտակ :

“ Եւս մեր փառաւոր կառավարութիւն

Որ կազմուած է ուժով , նենդութեամբ ,

Հայրերու բերան սանձ դնելու է ,

Իսկ որդիները ապուշ պիտ' ընէ :

Հիմա մեր խօսքը , թէ և այս դարու .

Կը հակառակի իբր թշնամի,

Բայց կարկուտի պէս բեմին վրայէն

Պիտի տեղայ միշտ ամբողին վրայ:

“Այն ցրտահարէ պիտի սաստկագին

Ամէն վարանեալ մարդկային սրտեր:

Պիտի չորացունէ հոն ամէն բողբոջ,

Որ օդատկար է և կամ փրկաւտ:

Եւ վերջապէս այն հոն պիտի հալի,

Ինչպէս կը հալի ձիւն հողին վրայ,

Եւ որոնք որ զայն փնտռելու ըլլան,

Ա՛լ բնաւ երբեք չպիտի գտնեն:

“Միայն թէ տխուր և սաստիկ ցուրտ մը

Ամէն հողիններ պիտի պաշարէ:

Միայն թէ պիտի սպաննած ըլլանք

Մարդկային ամէն սրտից խանդերը:

Եւ եթէ մէկը դուք բարձրաձայն:

— Ա՛ղէ, փրկեցէք այն ազատութիւն

Որու համար ձեր հարք կը մրցէին:

Մեր որջէն ելած երիտասարդներ

Պիտի ծիծաղին անշուշտ անատեն

Այս ազատութեան վրայ զոդ մեռեալ:

Սպանալէս և իրենց մեռած հարց վրայ:

“Մենք՝ կրօնաւորք՝ ա՛լ պիտի գրենք

Դիւրօշ մը վրայ՝ որ պիտի փայլի,

— Կարգաւորութիւն, Սեփականութիւն,

Կրօնք, Բնաւորք, — փայլուն տառերով:

Եւ թէ որ մէկ գող, հէն կամ աւաղակ

Մեզ զաւուր ըլլայ՝ օղնելու համար,

Երգմազանցութիւն և թուր բերնին մէջ,

Պիտի ըսենք. — Բա՛ջ, քա՛ջ, եկ գուն մեզի:

“Իսկ մենք յաղթականք՝ պատսպարուելով

Անտիկ տեղեաց մէջ և անմատոյց,

Ա՛լ պիտի ապրինք յոյժ յանդգնաբար,

Կարի պատուաւոր և խիստ ահարկու:

Եւ իրօք միթէ երբեք մեր հոգն է

Յիսուս Բրիստոս, Մահմէտ կամ Միթրա,

Տիրապետելն՝ է մեր բուն նպատակ

Տարագիր ընելն մեր միակ հնարք:

“Եթէ լսուի թէ այս աշխարհի մէջ

Մենք խնդանք, իսկոյն պիտի սարսափի

Ամէն մարդերու սրտին մութ խորը:

Պիտի կաշկանդենք խոր քարայրի մէջ

Հոգին, ուսկէ չէ հնարին ելնել:

Աղղեր, գիտէք գուր թէ ինչ է եղեր

Ժողովուրդներուն կատարեալ վիճակն:

— Սպանիական սուտ կըրօնաւոր

Եւ կամ Նեղոսեան սև ֆելաճ մ'ըլլաւ: —

Մեռնի թող միտքը, մեռնի իրաւունք:

Կեցցէ՛ յաւիտեան, միշտ սո՛ւրն յաւիտեան:

Եւ ինչ է արդեօք մարդուս միտք ըսուածը:

— Որջէն գուրս փախած գրեթէ շուն մը: —

Ա՛ղէ, աքսորենք զանհաւատ Ժան-Ժաղ,

Եւ շանց որջի մէջ բանտենք զՎօլթեր:

Թէեւ միշտ յուզի միտքը մարդկային,

Սակայն միշտ ճնշած և խղճած ենք զայն:

Հոգ պիտի տանինք կանանց միտքերը

Լաւ համոզելու՝ որք մեզ նպաստեն:

Պիտի ունենանք մեզ կախաղաններ,

Քսոթման տեղեր, նաև Պասթիլներ:

Հաւաքնունութեան խարոյի ալ չկայ:

Ա՛յլ նորէն այն հուր մենք կրնանք վառել:

Թէոր չենք կրնար հոն նետել զմարդ,

Գէթ պիտի նետենք տպուած գրքերը:

Թէոր Ժան Հիւս մը չունինք այրելու,

Գէթ ըզ կութթեմպերի կրնանք այրել մենք:

“Բանաւորութիւն, որ կը յանդգնի

Գատել Հոռմը և Վաթիկանը:

Բանաւորութիւն, զոր ինքն Երարիչ

Վառէ իբր ջահ մարդուս զանկին մէջ,

Որով Սոկրատէս կը լուսաւորուէր,

Որ և ըզ Յիսուս ցանկ կառաջնորդէր,

Մենք, ճիշդ ան գողին նման որ ծածուկ

Ներս ըսպրդեւով՝ կը սողայ մեղմով,

Եւ երբ կը մտնէ առաջ կսկսի

Մարեւ այն ճրագ որ հոն կը վառի,

Ետ ետ քաշուելով և խիստ զաղտնապէս

Պիտի մարենք զայն՝ վրայէն փչելով:

Խոր մթութիւն մը յանկարծ անատեն

Ա՛լ պիտի տիրէ հողիններու մէջ:

Եւ մեր ճշմարիտ բարձր իշխանութիւն

Պատարկ սիրտերու մէջ պիտի հիմնի:

“Ա՛լ ինչ որ ուզենք մենք այնուհետև,

Պիտի կարենանք գործել անազմուկ,

Ոչ ձայն, ոչ շշուճ, և ոչ հծծանք մը,

Եւ ոչ իսկ երբեք թեի մը բախին:

Պիտի չխլըրտի բնաւ մութին մէջ,

Եւ մեր հաստատած ամուր միջնաբերդ

Պիտի ըլլայ ա՛լ գիշերէ յաւտ

Խիստ խաւարամած աշտարակի պէս:

Պիտի տիրանանք: Խուռն ժողովուրդ

Կը հնազանդի ծովու ալեաց պէս:

Պիտի ըլլանք մենք հըզօր յաղթականք,

Եւ պիտի հովուենք ընդհանուր աշխարհք:

Ամէն բան յաջող՝ ձեռք պիտի բերենք,

Փառք և զօրութիւն և երջանկութիւն:

Եւ ա՛լ մէկ բանէ պիտի չվախնանք:

Չունելով ոչ կարգ և ոչ իսկ հաւատք. . . . .
— Երբ դուք բնակիք արծուիններու սար,
Չեղ անկէ պիտի խլեմ, կըսէ Տէր.

Թարգմանեաց
Զ. Ս. 2.

ԼԷ ՄԻՋԵՐԵՊԼԸ

ԴԻՐԲ. Ը. ՓԱՆԹԻՆ

Հանախէոյի դատը.

(Տէ- Բէ- 77)

Վերջապէս ըսաւ թէ հարկաւորութիւն մ'է այս, թէ իւր ճակատագիրը այսպէս է եղեր, թէ ինք իշխանութիւն չունէր բարձրէն եղած կարգադրութիւնները չփոխելու, թէ վերջապէս անիկա կը պարտաւորէր ընտրել կամ յարտաքուստ առաքինի և ի ներքուստ զգուելի, կամ ի ներքուստ սուրբ և յարտաքուստ վատանուն ըլլալը:

Այնչափ տխուր դադափարներ յուզելով իւր արիասրտութիւնը չէր նուազեր, բայց ուղեղը կը յոգնէր: Ալ կսկէր ակամայ ուրիշ բաներու, անտարբեր բաներու վրայ մտածելու: . . . . .

Այս գեղեր եղաւ: . . . . . Վերստին թմրութիւն մ'եկաւ իւր վրայ: Բաւական աշխատեցաւ միտքը բերելու համար թէ ինչ բանի վրայ կը մտածէր կէս գիշեր չգարկած: Վերջապէս միտքը եկաւ:

— Ա՛հ, ըսաւ, որոշեր էի ինքզինքս իշխանութեան ամբաստանել:

Ետքը յանկարծ Ֆանթինը միտքը ինկաւ.

— Ի՛նչ, ըսաւ, հապա այս խեղճ կինը ի՛նչ պիտի ըլլայ:

Հոս նոր առդնապ մ'երևան ելաւ:

Ֆանթին յանկարծօրէն իւր մտախոհութեան մէջ երևալով անակնկալ լուսոյ ճառագայթի մը աղբուրդ ունեցաւ: Այնպէս կարծեց անիկա թէ հիմա ալ ամէն բան նոր կերպարանք մը կառնուր իւր բոլորաքիզը, ուստի պօսաց:

— Բայց յիմար էի, ի՛նչ էի. մինչև հիմա միայն ինծի մտածեցի. միայն ինծի պատշաճ եղածը դիտեցի: Անշուշտ ինձ կը պատշաճի լսել կամ ինքզինքս ամբաստանել, — անձս պահել կամ հոգիս ազատել, — անյարգելի և յարգի դատաւոր՝

կամ վատթար ու յարգելի թիապարտ մ'ըլլալ. բայց այս ամէնը ինծի կը վերաբերի, այս ամէնը ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ ես, միշտ ես, մի միայն ես:

Բայց, Աստուած իմ, այս ամէնը մի միայն եսութիւն է: Ասոնք եսութեան զանազան ձևերն են, բայց դարձեալ նոյն ինքն եսութիւնն է: Պէտք չէ որ քիչ մ'ալ ուրիշներուն մտածեմ: Առաջին կարգի սուրբ անիկա է որ ուրիշին կը մտածէ: Տեսնենք, քննենք ուրեմն:

Եթէ չըլլամ ես, եթէ ջնջուիմ ես, եթէ մոռցուիմ ես, ի՛նչ պիտի ըլլայ ան առեւն: Եթէ յայտնեմ ո՛վ ըլլալս, զիս կը բռնեն, սա Հանմաթիէօն կը թողուն, զիս թիափարութեան կը դատապարտեն, յայտնի է այս. ետքը: Հոս ինչե՛ր պիտի ըլլան ան առեւն: Ա՛հ, հոս երկիր մը կայ, քաղաք մը կայ, կան նաև գործարաններ, ձեռակերտութիւն մը, բանուորներ, մարդեր, կիներ, ծերունիներ, մանուկներ և աղքատ մարդեր: Այս ամէնը ես ըրի, այս ամէնուն կենդանութիւն տուողը ես եմ: Ուր որ կրակարան մը կայ որ կը ծխէ, հոն խանձող փայտը ու սանին մէջ եփող միսը ես դրի. դիւրակեցութիւնը, շրջաբերութիւնը և վարկը ես հաստատեցի: Իզե՛ առաջ բան մը չկար. բոլոր երկրին յաջողութիւն, կեանք, կենդանութիւն, արդաւանդութիւն, զրդիւ և հարըստութիւն ես տուի: Եթէ ես չըլլամ, նաև հոգի չպիտի ըլլայ: Եթէ ես վերնամ, ամէն բան կը մնանի: Հապա ո՛ւր ձգենք սա կինը որ այնչափ թշուառութիւններ կրեց, որ իւր անկումին մէջ այնչափ վարձատրութեան արժանի է և որուն բոլոր թշուառութեանը պատճառ ես եղած եմ ակամայ: Ուր թողունք նաև սա մանուկը, զոր պիտի երթայի բերէի և զորն որ խոստացած եմ իւր մայրին: Սիթէ այս կնոջ ալ բան մը չեմ պարտաւորի՝ իբր հատուցում իրեն ըրած գէշութեանս փոխարէն: Իմ աներեւութանալս ի՛նչ հետեւութիւն պիտի ունենայ: — Սայրը կը մնանի, զաւակն ալ կըլլայ ինչ որ կրնայ ըլլալ:

Ուրեմն եթէ ով ըլլալս յայտնեմ, ահա այս ամէնը տեղի կունենայ: — Բայց եթէ չյայտնեմ ով ըլլալս: Տեսնենք ուրեմն հիմա թէ ինչ հետեւութիւն կունենայ ինքզինքս չմտանելու: . . . . .

— Այո, անշուշտ այն մարդը թիափարութեան պիտի դատապարտուի. է՛հ, յանցանքը իրն է, վասն զի զոգ մ'է: Որչափ ալ զոգ չէ ըսեմ, անօգուտ է. վասն զի զոգութիւն ըրած է անիկա: Իսկ ես հոս կը մնամ և պաշտօնս կը շարունակեմ:

հակեմ, Տաս տարիէն ետք տասը միլիոն շահած պիտի ըլլամ. ամէն ալ երկրին բնակչաց կը բաշխեմ. ես բան մը չեմ ունենար. ինծի ինչ պիտի ծառայէ հարստութիւնը : Ի՞նչ որ պիտի ընեմ, ինծի համար չէ : Ամէնուն բարեբաւտութիւնը հեա զհետէ կաւելնայ, արուեստները կը զրգոյն և կը մրցին, ձեռակերտները և զործատուները կը շատնան, և ընտանիքներն ալ, հարիւրաւոր հազարաւոր ընտանիքներ կերջանկանան : Երկրին բնակիչները կաւելնան. ուր որ մի միայն աղարակներ կան, հոն գիւղեր կը շինուին, և ուր որ բան մը չկայ, հոն աղարակներ կը կազմուին :

Թշուառութիւնը կանհետի, և անոր հետ կանհետին նաև անառակութիւնը, պոռնկութիւնը, դողութիւնը, մարդասպանութիւնը, ամէն միլիոնները, ամէն ոճրագործութիւնները :

Եւ սա խեղճ մայրն ալ իւր զաւակը կը սնէ ու կը կրթէ. և ահա ամբողջ երկիր մը հարստութեամբ ու պարկեշտութեամբ կը փայլի : Արդարեւ խեղճ մ'էի, այլանդակ մարդ մ'էի ես երբ կորոչէի ինքզինքս յայտնել և մատնել իշխանութեան : Պէտք է ուշադրութիւն ընել յիրաւի և երբեք չաճապարել :

Այսպիսի պարագայի մը մէջ առաքինութիւն և վեհաձեռնութիւն ծախեմ մի. բայց ո՞չ ապաքէն ծաղրաշարժ կատակերգութիւն մը պիտի համարուի իմ ընթացքս :

Եւ միթէ ներելի է ինքզինքս, մի միայն ինքզինքս մտածելով՝ դուցէ սակաւ ինչ չափազանց՝ այլ ըստ ինքեան արդարացի պատուհասէ մը ազատել, չգիտեմ ինչ տեսակ մարդ մը, դող մը՝ որ անշուշտ թշուառական մը պիտի ըլլայ, և այս պատճառաւ թողուլ որ ամբողջ երկիր մը թշուառութեան մէջ կորսուի, խեղճ մայր մը հիւանդանոցի մէջ և նորաբոյս թշուառուհի մը փողոցին մէջ սատկի իբր շուն :

Բայց, ո՞հ, դարչելի անօրէնութիւն մ'է այս. մանաւանդ որ մայրը անգամ մ'ալ դեռ չտեսած է իւր զաւակը, և զաւակն ալ գրեթէ անկախն չճանչնար իւր մայրը. եւ այսպիսի անօրէնութեան մը հաւանիլ ինձոր գողցող սրիկայի մը համար, որն որ իրաւամբ թիաւարութեան դատապարտուած է՝ եթէ ոչ այս գողութեան՝ անշուշտ ուրիշ յանցանքի մը համար :

Օարմանալի խղճահարութիւն, որն որ անմեղներ կը զոհէ և յանցաւոր մը կազատէ. ամբողջ ժողովուրդ մը կը զոհէ՝ առանց զթալու մայրերու, կիներու և զաւակներու, ու կազատէ հին

թափառաշրջիկ մը, որն որ հազիւ հազ քանի մը տարի ևս պիտի կրնայ ապրիլ, և գրեթէ իւր խառնուլ բնակարանին մէջ իւր դատապարտութեան մէջ ունենալիք թշուառութեան նուազ թշուառութիւն մը չպիտի ունենայ անշուշտ : Հապա ո՞ր թողունք սա խեղճ պղտի Գօզէթը, որ անշուշտ այս վայրկենիս ցրտահար կը տանջուի Թեհնարտիէներուն խուցին մէջ : Հապա ինչ ըսեմ այս վատազգի անօրէններուն ալ : Եւ այս ամէն խեղճ արարածներուն նկատմամբ ունեցած պարտաւորութիւններս մոռնալով երթալու ինքզինքս մատնելու պիտի համարձակիմ!! Եւ այսպիսի անհեղեկ ակամարութիւն մ'ընել կուզեմ!!

Գէշին գէշը մտածեմ. երթաղբեմ թէ այս ընթացքս չարագործութիւն մ'ըլլայ, և թէ օր մը խիղճս զիս յաղիմանէ նոյն ընթացքիս պատճառաւ : Ճշմարիտ անձնօրէնութիւնը, ճշմարիտ առաքինութիւնը ոչ այլ ինչ է, թէ ոչ բնագունիլ խղճիս այս յանդիմանութիւնները, որոնք միայն զիս պիտի տաղնապեն, և այս չարագործութիւնը, որ միայն իմ հոգիս պիտի վտանգէ :

Ոտքի վրայ ելաւ թշուառը և սկսաւ քայլելու : Այս անգամ կը կարծէր անիկա թէ գոհ էր :

Ագամանդները երկրիս միայն մթաղին տեղերէր կը դառնուին. այսպէս ալ Ճշմարտութիւնները մտքին անդունդներուն մէջ կը դառնուին :

Այսպէս կը կարծէր անիկա թէ այս անդունդները իշնեղէն ետքը, այս մթաղին տեղերուն ալ մէնէն խաւարամածին մէջ խարխափեղէն ետքը վերջապէս դառն էր այն ագամանդներէն հատ մը, այն ճշմարտութիւններուն մէջ, և թէ զայն իւր ձեռքին մէջ բռնած ակնասլիշ կը դիտէր :

— Այո, ըսաւ իւրովի, այս է իմ պարտքս. սխալ քայլ մը չէ բռնելիք ընթացքս, գժուարութիւնը լուծեցի : Վերջապէս պէտք է ալ որ այս մտքին որոշում ընեմ : Ինչեքս ալ որոշեցի : Թողում որ ըլլալիքը ըլլայ! Եւ երեւալու չէ, ալ նահանջելու չէ : Ոչ թէ իմ այլ ընդհանուրին շահը այսպէս վարուիլ կը հրամայէ ինձ : Մատուցին եմ և Մատուցին կը մնամ : Վայ անոր որ Ժան Վալթան է : Ընիկա ես չեմ ալ : Այդ մարդը չեմ ճանչնար. չեմ գիտեր թէ ինչ է անիկա, և եթէ այս ժամուս կայ մէկը որ Ժան Վալթան է, թող իր գլխուն ճարը նայի : Ինչ չվերաբերիբ այդ հոգը : Ճակատադրային անուն մ'է այն, որն որ մթութեան մէջ կը ծփայ. եթէ կանդ առնելու և գլխու մը վերեւը հանդիւլու ըլլայ, հոգս անգամ չէ :

Ետքը հայելին կը նայի, և այս որոշումը ընելուն պատճառաւ իր դէմքին վրայ փոփոխութիւն և սրտին մէջ զոհուածութիւն տեսնելով, կորոշէ անհետել նաեւ այն ամէն իրերը, որոնք իւր սենեակին մէջ պահուած էին և որոնք կրնային իւր ուրիշ յայտնել և մատնել:

1845ին Տ. . . քաղաքէն անցնելու ժամանակ իւր վրայ ունեցած զգեստը, պարկը և իր դաւազանը ամբողջապէս պահած էր: Ետք սենեակին մէջ կրակ կը վառէ և այն ամէն ցնցոտիքը, պարկը կայրէ. նաեւ Եպիսկոպոսէն առած արծաթեայ աշտանակները կրակը կը նետէ, ու հալելէն ետք իբր արծաթի ձոյլ կը պահէ: . . . . .

Այս վայրկեանս այնպէս կը կարծէ անիկա թէ ձայն մը բարձրանալով անոր կաղաղակէր իւր ներսէն. Ժանալ լալժան. Ժանալ լալժան: Խեղճին մազերը տնկուեցան. նմանեցաւ այնպիսի մարդու մը որ սարսափելի բան մը կը լսէ.

— Այո՛, այդպէս ընելու է, լինցուր ինչ որ պիտի ընես, կըսէր ձայնը: Անթերի գործարէ՛ ինչ որ կընես, աւրէ՛ այդ աշտանակները, ջնջէ՛ այդ յիշատակը, մոռցի՛ր Եպիսկոպոսը, մոռցի՛ր ամէն բան, մեռցուր սա Շանմաթիէօն, գիտցածդ բոլորէ՛, հոգ մի ընէր: Կեցցէ՛ պօռայ ինքն իրենդ և ուրախացի՛ր: Այսպէս ահա ամէն բան մտածուեցաւ, որոշուեցաւ, ալ ըսելիք չկայ. ահա մարդ մը, ահա ծերունի մը որն որ չգիտեր թէ մարդիկ ինչ կուզեն իրմէ. որն որ գուցէ բան մը ըրած չէ. անմեղ մը որուն բոլոր գեղարդութեանը պատճառ քու անունդ է, որուն վրայ քու անունդ ծանրացած է իբր օճիր մը. որն որ պիտի կարծուի թէ դու ինքն ես, որն որ պիտի գատապաբուի ու հեռաբար իւր օրերը նուաւ տուրեման և սարսափի մէջ պիտի վերջէ՛, շատ լաւ: Իսկ դուն պատուաւոր մնացի՛ր: Պարոն քաղաքագետ մնացի՛ր, յարկ ելի ու պատուասիրեալ մնացի՛ր, հարստէ՛ քաղաքը, սնէ՛ չքաւորները, որբերը խնամէ՛, ապրէ՛ երջանիկ, առաքինի՛ ամէնուն հիացում պատճառելով, և այս անցունելու օրերուդ մէջ, մինչդեռ դուն հոս ուրախութեան և լոյսի մէջ պիտի ըլլաս, մէկը պիտի ըլլայ որ քու կարմիր տառապանք պիտի ունենայ, դձուրեման մէջ քու անունդ պիտի կրէ և որն որ թիապարտութեանը մէջ քու տեղդ շղթայակապ պիտի տանջուի: Այո՛, այս ամէնը քեզի համար պատուական կարգադրութիւն մ'է՛:

Բերանքը ճակատէն կը հոսէր: Վայրենի նայուածքով մը աշտանակները կը դիտէր: Սա-

կայն այն որ կը խօսէր իւր ներսէն, տակաւին չվերջած էր իւր խօսքը: Զայնը դեռ կը շարունակէր:

(Շարունակել)

— Դեռ չառնուած բերդի մը համար եթէ անառիկ է ըսենք կը սխալինք: Եւ այն կարծիքը կրնանք ունենալ նաեւ տակաւին իւր առաքինութիւնը անարատ պահող կնոջ նկատմամբ:

— Թէև Աստուած ստեղծեց կինը, այլ օձը զանիկա կատարեալագործեց:

— Ով որ իւր կինը և հինգ ֆրանկոնոց մը կը կորուսէ, այս երկու կորուստներուն ամէնէն մեծը ու ցաւառիթմ հինգ ֆրանկոնոցն է: Ահա՛.

— Պարկեշտ ու պատուաւոր կիները պահուած դանձեր են, անոնք ապահովութեան մէջ են. սակայն յայտնի է թէ՛ այս ապահովութեան պատճառն է զիրենք փնտռող չըլլալը:

— Կիները այնպիսի շնորհալի կերպով կը ստեն, որ ստախոսութիւնը ամէն բանէ աւելի կը յարմարի անոնց:

— Կիները ստեղծուած են, և ամէնէն ապիկար կինն ալ ստեղծուած զիտութիւնը արդէն սորված է:

— Կնոջ մը արժէքին չափը իւր սրտին տալ բաժնութեան և սիրելու մասին ունեցած կարողութեանը քանակութեանն կրնայ հասկցուիլ:

— Կիներուն քով մեր ունեցած բոլոր արժէքը մեր երիտասարդութեան վրայ կը կայանայ: Անոնք մեր դէմքին և մեր հագուստին համեմատ աւելի կամ նուազ հաճութեամբ կամ ահաճութեամբ կընդունին զմեզ, և այն երիտասարդը որ երեսուն տարեկան եղած ժամանակ սիրուն մարդ մը կը համարուի, վաթսուն տարեկան եղած ժամանակ կիներուն քով ծերունի յիմար մը կը համարուի:

— Կիները աւելի զարդարուելու քան թէ հագուած ըլլալու համար կը զգեստաւորին. և հայելին առջև մինակ դնուած ատեննին աւելի մարդերու քան թէ իրենց վրայ կը մտածեն:

Եւ միթէ երիտասարդներն ալ հայելիի մը առջև զարդարուելու ատեն մի միայն կիներու և աղջիկներու վրայ չեն մտածեր:

— Այն ամէն ժողովուրդներու մէջ ուր բարք չկայ, աղջիկները խտասիրտ և կիները դիւրակամ են: Այս վերջինները փորձուելու վտանգէն զերծ

դաժնուելուն համար, իրենց մէջ ոճիրը բանի մը տեղ չգրուիր:

— Միայն անփորձ մարդը իւր սէրը ձեռով կը դրէ կամ բանիւ բերանոյ կը յայտնէ: Աղջիկ մը իւր սիրուած ըլլալուն աւելի աղէկ կը համոզուի իւր ըրած գուշակութեամբը և դիտումներովը քան թէ զինքը սիրող մարդուն ձեռքով և զարդարուն խօսքերովը:

Նիւն Տըւնէլ:

— Օգայուն և քնքուշ օրիորդի մը համար՝ սիրոյ ամենէն հրապուրելի յայտարարութիւնը խեղացի երկտասարդի մը խօսիլ չկրնալով շփոթիլն է:

Լաիմա:

— Պաշանջումներ ունեցող կեղծ սիրահար մը կաճապարէ և կարգադրէ իւր ընելիք սիրահարական յայտարարութիւնը: Այլ այն որ կը սիրէ, չգիտէր թէ երբ և ինչպէս պիտի ըսէ թէ կը սիրէ:

Հասկանալ:

— Կնամիւ ազգերու մէջ սիրահարական յայտարարութեան մը արժէքը ամեն բանէ աւելի քիչ կը հաշուի: Թէ՛ առական սէրը և թէ՛ իդական սէրը այս արժէքին մէջ ոչ այլ ինչ կը տեսնեն բայց միայն հեշտալի վայելելիներու փոխանակութիւն մը: Այլ սակայն ինչ կը նշանակէ «քելի կը սիրեմ» խօսքը, որ այնչափ թեթեւաբար կարտաբերի, և որու տղայական մեկնութիւն մը կը տրուի: — Ահա անոր նշանակութիւնը. «Իթէ կուղես ինձ զոհեւ անմեղութիւնդ և բարոյականութիւնդ. կորուսել նոյն իսկ քու վրայ ունեցած համարումդ և պատիւդ զոր ուրիշներէ կընդունիս, ամօթահար քայքայել ընկերութեան մէջ զէթ մինչև այն ատեն ուր՝ զեղիւթեան սովորելովդ ան ամէնալէ գաղբիս ու լըբօրէն սպրիս, որ և է ընկերային պատուաւոր դիրքէ զրկուիլ. ծնողքներդ վիշտով մեռցնել և մէկ վայրկեան հեշտութիւն պարգևել ինձ, յանչափս երախտաղէտ պիտի ըլլամ քեզի»:

Մայրեր, այս տողերը կարգացէք ձեր նորահաս աղջիկներուն, ըստ որում անոնց ուղղուած փաղաքուշ խօսքերուն համառօտ բովանդակութիւնը ահա այս է, և որչափ որ կրնանք ժամանակէն շատ յառաջ անոնց աչքը բացէք որ տեսնեն վըտանդին տխուր հետեւութիւնները:

Տէր:

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՔ

ԵԹԱՋԻՆ ՄԲՄՈՒՆՋԻ

Ութսուն երեսէ բաղկացեալ տետր մ'է, որ այլ և այլ նիւթերու վրայ յիսունի մօտ աշխարհաբառ գողտրիկ ոտանաւորներ կը պարունակէ: Հեղինակն է Զարդի Երրահամ. Յ. Այվազեան: Իզմիր կը ծախուի գրավաճառ Յ. Հասկեքիլեանց գրատունը:

ՎԱՐԱԿԱՅԸ ՀԱՎԱՏԻՍ

Ազգային, քաղաքական, և ուրիշ հմտալից յօդուածներ պարունակող տաճկերէն լրագիր մ'է որ շաբաթը անգամ մը կը հրատարակուի, խմբագրութեամբ Ուսումնական Պ. Կ. Փանոսեանի: Վեցամեայ գինը 60 դահեկան է: Իզմիրի մէջ գործակալն է Մեծարդոյ Պ. Տ. Գարագաշեան:

Ճաշկից հրատարակի ամեն ամսոյ 1. 10. եւ 20ին: Վեցամեայ գինն է 2 1/2 մեծիս. իջմիրէն գուրս 3 մեծ. Անջաւար նամակ կամ ծրար մերժելի:

ԱՐԴՈՑ ԳՈՐԾԱԿԱԼԱՅ ԱՆՈՒԱՆՔ

Իսթեր. կիքիմ խան, թիւ 3. հանգիսիս գրաւենեակը: Պօլիս. Պ. Կ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ. վարագոյն խան, թիւ 1: Նիւֆթիս. Պ. ԽՈՍՐՈՎ ԹԱԳԻՐԻ ԷՍԿԻՅԵԱՆ: Տրապիզոն. Պ. ԻԱԶԱՏՈՒՐ ԷԼԻՄԱՍԵԱՆ: Աւետաշէրիս. Պ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՅԱԿԵԼԵԱՆ: Փարիս. Պ. ՊՕԴՐՈՍ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆԱՆ: Հալէպ. Պ. Յ. Ս. ԲԻՐԻԲԵՐԻԱՆՕՓ:

ՀԱՐԱԿԻՐ-ՏՆՈՐԻՆ

ԳՐ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ԶՄԻՆՈՒՄ

ՏԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՏԵՏԵԱՆ